

Алимбеков А.А.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА МАМЛЕКЕТТИК ЧЕК АРА
КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУНУН УКУКТУК МЕХАНИЗМДЕРИ

Алимбеков А.А.

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАНИЦЫ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

A. Alimbekov

LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE SECURITY OF THE
STATE BORDER IN THE KYRGYZ REPUBLIC

УДК: 342.2:341.22 (575.2)(04)

Бул макалада автор Кыргыз Республикасында мамлекеттик чек ара коопсуздугун камсыз кылуунун укуктук механизмдерин изилдеген. Изилдөөнүн жүрүшүндө автор чек ара кызматынын негизги функционалдык милдеттери жөнүндө маанилүү илимий жана практикалык идеяларды ачып берет. Макалада, Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугун камсыздоо тутумунун иштөө механизминин маанилүү элементи болуп чек ара аймактарынын мамлекеттик бийлик органдары, башка министрликтердин аймактык күчтөрү жана каражаттары менен биргеликте чек ара аймактарында жана чек ара аскерлеринин топторунда пландаштырылган жана жүргүзүлүүчү атайын чек ара операциялары саналаары талданган. Натыйжада, автор чек ара коопсуздугу мамлекеттик чек аралардын кол тийбестик принцибин жана тынчтыкка, жакшы коңшулук мамилелерди сактоого жана өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү эл аралык укуктун башка ченемдерин ишке ашыруу аркылуу ишке ашырылаарын илимий негиздүү белгилеген.

Негизги сөздөр: чек ара, коопсуздук, мамлекеттик чек ара, чек ара коопсуздугу, чек ара кызматы, мыйзам.

В данной статье автор исследовал правовые механизмы обеспечения безопасности государственной границы в Кыргызской Республике. В ходе исследования автор раскрывает важные научные и практические идеи об основных функциональных задачах пограничной службы. В статье проанализировано, что важными элементом рабочего механизма системы охраны границы Кыргызской Республики являются специальные пограничные операции, планируемые и проводимые в приграничных районах и группировках пограничных войск во взаимодействии с органами государственной власти приграничных районов, региональные силы и средства других министерств. В результате автор научно констатировал, что пограничная безопасность реализуется посредством реализации принципа нерушимости государственных границ и иных норм международного права, способствующих миру, поддержанию и развитию добрососедских отношений.

Ключевые слова: граница, безопасность, государственная граница, пограничная безопасность, пограничная служба, законы.

In this article, the author explored the legal mechanisms for ensuring the security of the state border in the Kyrgyz Republic. In the course of the study, the author reveals important scientific and practical ideas about the main functional tasks of the border service. The article analyzes that an important element of the working mechanism of the border protection system of the Kyrgyz Republic is the special border operations planned and carried out in the border areas and groups of border troops in cooperation with the state authorities of the border regions, regional forces and means of other ministries. As a result, the author scientifically stated that border

security is implemented through the implementation of the principle of inviolability of state borders and other norms of international law that contribute to peace, the maintenance and development of good neighborly relations.

Key words: border, security, state border, border security, border service, laws.

Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугун камсыз кылуу боюнча түзүлүп жаткан тутумдун жана анын институционалдык өзөгү – Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Чек ара кызматынын түзүмү жана курамдык курамы, алардын сырткы көрүнүшү, максаты жана уюштуруу түзүмү функционалдык милдеттери жөнүндө маанилүү илимий жана практикалык идеяларды берет. Бул сүрөттөлүштөр берилген түзүмдү жана анын элементтерин статикалык абалда мүнөздөйт. Алар динамикадан, анын аспектилеринин жана мүнөздөмөлөрүнүн активдүүлүгүнөн, анын көйгөйлөрү жана карама-каршылыктары менен тутумунун иштешинин реалдуу процессинен аң-сезимдүү абстракциялоо аркылуу алынат.

Бирок, функционалдык талдоо түзүмдүк талдоодон кем эмес мааниге ээ. Ар кандай коомдук тутум, ал тургай, өзүнүн калыптануу стадиясында да, ага жүктөлгөн функцияларды жана милдеттерди аздыр-көптүр эффективдүү ишке ашыруучу операциялык система болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын чек арадагы коопсуздук тутуму тууралуу да ушуну айтууга болот. Эгерде ал реалдуу жана жасалма эмес мүнөзгө ээ болсо, башкача айтканда, ал чындап эле операциялык тутум болсо, анда ал толук калыптана электигине карабастан, иш-аракеттин эффективдүү механизминде, визуалдык функционалдык көрүнүштөрүнө, анын ичинде конкреттүү практикалык натыйжаларга ээ болушу керек. Ошондуктан бул тутумдун иштөө механизмин жана процессин кароого өзгөчө токтолуп кетүү менен Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Чек ара кызматынын ишинин эң олуттуу натыйжаларын жана ыкмаларына талдоо жүргүзүү негиздүү.

Чек ара коопсуздугунун тутумунун жана анын компоненттеринин иштөө механизмин өркүндөтүү боюнча сунуштарды юридикалык илимде изилдөө

өзгөчө кызыгууну жаратат.

Келгиле, бул суроолорду кененирээк карап көрөлү. Баштоо үчүн, мамлекеттик чек араны коргоо тутумунун иштешинин колдонулуп жаткан механизми канчалык эффективдүү экенин жана анын ишмердүүлүгүнүн эң маанилүү натыйжалары кандай экенин билели.

Орус окумуштуусу А.И. Николаевдин пикиринде бардык жасалган иштердин негизги натыйжасы, олуттуу кыйынчылыктарга карабастан, СССР тарагандан кийин коргоого мамлекеттик чек араларынын стратегиялык багыттарын жабууну негизинен аягына чыгарууга мүмкүн болгондугунан турат [1, 127].

Чек ара коопсуздугу мамлекеттик чек аралардын кол тийбестик принцибин жана тынчтыкка, жакшы коңшулук мамилелерди сактоого жана өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү эл аралык укуктун башка ченемдерин ишке ашыруу аркылуу ишке ашырылат. Ошондой эле, мамлекеттин аймактык бүтүндүгүн жана суверенитетин коргоо, мамлекеттик чек аранын өтүү сызыгын мыйзамсыз өзгөртүүгө жол бербөө аркылуу мамлекеттик чек ара режимин жана мамлекеттик чек ара аркылуу өткөрүү пункттарында режимди сактоо мамлекеттин тышкы жана ички коркунучтардан коргоо болуп саналат. Бул аркылуу эл аралык жана ички туруктуулук камсыз кылынат, жарандардын бакубаттуулугун чыңдоо үчүн жагымдуу өбөлгөлөр түзүлөт.

Чек ара коопсуздугун ишке ашыруунун географиялык чөйрөсү бар. Чек ара мейкиндиктери: кургактык, суу, суу астындагы жерлер, аба мейкиндиги. Мамлекеттин чек ара мейкиндиктеринин элементтеринин бири болуп Кыргыз Республикасынын чек ара аймагы саналат. Андан сырткары, мамлекеттик чек ара сызыгынан туурасы белгиленген тилкенин чегинде Кыргыз Республикасынын аймагындагы аба мейкиндиги чек ара көзөмөлүнүн маанилүү элементи болуп саналат. Чек ара аймактарында өзгөчө экономикалык аймагы ээлейт. Чек ара мейкиндигинин түзүүчү бөлүктөрүнүн бири катары чектеш зона өзгөчөлөнүп, анда Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына жана Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдерине ылайык фискалдык, иммиграциялык же санитардык эрежелердин бузулушунун алдын алуу үчүн зарыл болгон көзөмөл жүргүзүлөт.

Мамлекеттин чек ара коопсуздугу коопсуздуктун башка түрлөрү менен да, улуттук коопсуздуктун тиешелүү тармактары жана кичи тутумдары менен да өз ара тыгыз байланышта [2, 74-б.]. Эгерде экономикалык коопсуздук чараларынын натыйжалуулугун эске алсак, өлкөнүн экономикасынын абалы, негизинен чек араны, аскердик, экологиялык жана башка коопсуздукту камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт. Бирок ошол эле учурда улуттук коопсуздуктун, анын ичинде чек ара коопсуздугу башка тутумдардын натыйжалуулугунун деңгээлинен көз каранды. Мисалы,

кылмыштуулукка каршы күрөшүү жана коомдо мыйзамдуулукту жана укук тартибин сактоо менен байланышкан коомдук коопсуздук канчалык жогору болсо, мамлекеттик чек ара ал аркылуу кылмыштуу элементтердин киришинен, контрабандадан жана башка мыйзамсыз аракеттерден ошончолук ишенимдүү жабылат жана натыйжалуу таасир этет. Ошондой эле, өлкөнүн бардык маалымат чөйрөсүнүн коопсуздугун камсыз кылуучу маалыматтык коопсуздук тармагы чек ара коопсуздугунун деңгээлин жогорулатуу үчүн өбөлгөлөрдү түзөт жана өз кезегинде чек ара кызматынын органдарынын маалыматтык мүмкүнчүлүктөрүн арттырат.

Аскердик жана чек ара коопсуздугу бири-бири менен абдан тыгыз байланышта. Чек ара бөлүктөрү жана түзүмдөрү дээрлик дайыма өлкөнү коргоого катышып, калкалоочу аскерлердин ролун аткарышкан. Алар Кыргыз Республикасынын коопсуздугуна гана эмес, эл аралык коопсуздукка да коркунуч туудурган туруксуздуктун негизин түзөт. Азыркы учурда эл аралык абалдын курчушу жана аскердик-саясий кырдаалдын татаалданышы мамлекеттик чек араны коргоонун ишенимдүүлүгүнө жана чек ара коопсуздугуна натыйжалуу талаптарды коюуда. Ошентип, улуттук, аймактык жана глобалдык аскердик коопсуздуктун абалы түздөн-түз акыркысынын даражасынан көз каранды.

Демек, Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугу анын чек ара аймактарында инсандын, коомдун жана мамлекеттин маанилүү кызыкчылыктарын коргоонун абалы катары аныкталышы мүмкүн. Мамлекеттик чек аранын кол тийбестиги жана стратегиялык чек аранын туруктуулугу бул чек аранын коопсуздугун натыйжалуу сактоо дегенди билдирет.

Өлкөнүн чек ара коопсуздугун камсыздоо маселелерин чечүү үчүн Кыргыз Республикасынын мамлекеттик коопсуздук тутумунун ажырагыс бөлүгү болуп саналган жана саясий, укуктук, экономикалык, чек ара коопсуздугунун талаптарына жооп берген аскердик, ыкчам, техникалык, экологиялык, санитардык жана башка чараларды алдын алуу зарыл.

Калыптануу этабында Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугун камсыз кылуу тутуму негизинен мамлекеттик чек араны коргоо менен негизделген. Азыркы учурда улуттук коопсуздукка коркунучтардын кеңири спектрин аныктоо менен мамлекеттик чек арага дыкат көңүл буруу мамлекеттин негизги милдети. Чек ара коопсуздугун камсыз кылууга, улуттук кызыкчылыктарды коргоого жана өлкөнүн мамлекеттик чек арасында жана чек арага жакын аймактарда, ошондой эле КМШ мамлекеттеринин чек араларында коопсуздукту камсыз кылуу боюнча талаптарды аткаруу, мамлекеттик органдардын курамын жана функционалдык ыйгарым укуктарын кеңейтүү менен ишке ашырылат. Мына ошондуктан, мамлекеттик чек

араны коргоо кененирээк концептуалдык мазмунга ээ, органикалык түрдө бул чараларды, ошондой эле чек араны коргоонун башка зарыл чараларын ишке ашырууну камтыйт.

Бул концепция Кыргыз Республикасынын аймагынын бүтүндүгүн, кол тийбестигин жана коопсуздугун камсыз кылуу жагынан чек ара саясатын практикалык ишке ашыруу катары аныкталган. Бул саясатын маңызы мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өз ыйгарым укуктарынын чегинде иш алып баруучу, саясий, уюштуруу-укуктук, дипломатиялык, экономикалык, коргонуу, чек ара, чалгындоо, каршы чалгындоо, ыкчам-издөө, бажы, экологиялык, санитардык, жаратылышты коргоо жана башка чаралар. Бул ишке жеке жактар жана юридикалык жактар белгиленген тартипте катыша алышат.

Өлкөнүн чек ара коопсуздугунун тутумунун институционалдык өзөгүн Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Чек ара кызматы түзөт. Чек ара кызматы Кыргыз Республикасынын Чек ара кызматынын органдарынын тутумун жетектейт, ага Кыргыз Республикасынын чек ара аскерлери, башкы штаб, чек ара кызматынын облустар боюнча башкармалыктары, чек аралык контролдоо отряддары, күжүрмөн жана техникалык камсыздоо бөлүктөрү, ведомстволук окуу жайлары, чек ара кызматына таандык ишканалар жана мекемелер кирет [3].

Адаттагыдай эле, уюштуруучулук жана функционалдык жагынан эң өнүккөнү бул КРнын чек ара кызматынын аскердик бөлүгү. Тилекке каршы, Кыргыз Республикасынын чек ара кызматынын аскерлеринин күчтөрү жана каражаттары СССРдин кулашы менен бир топ алсыраган. Азыркы учурда, чек ара кызматынын атайын күчтөрү «Бөрү» – республиканын түштүгүндө жайгашкан. Өзбекстан менен Тажикстан чек арасындагы заставага колдоо көрсөтүп, отряд баңги аткезчилигинин алдын алуу боюнча «Кыргыз» баңги заттарды контролдоо мамлекеттик кызматынын тобу менен тыгыз иштешет.

Мамлекеттик чек аранын коопсуздугун камсыз кылуу жаатындагы мамлекеттик органдардын иши ар дайым координацияланат, улуттук кызыкчылыктарды көздөйт жана бирдиктүү мамлекеттик чек ара саясатына баш ийет. Бирок чек ара коопсуздугун камсыз кылуунун бирдиктүү жалпы улуттук тутумунун алкагында алардын аракеттерин бириктирүү зарылчылыгы шексиз.

Бул маселени чечүүнүн жолдорунун бири чек ара коопсуздугунун координациялоочу өз ара аракеттенүүсү болуп саналат. Ошол эле учурда КРнын чек ара кызматы координациялоо процессинде борбордук орунду ээлеши керек, анткени ал мыйзамда белгиленген атайын максатты көздөйт. Анын мамлекеттик чек араны жана чек ара аймактарын коргоо боюнча иш-

аракеттери чачыранды эмес, комплекстүү болуу зарыл. КРнын чек ара кызматы координациялык иш-чаралардын негизги агымын багыттоо мүмкүнчүлүгүнө ээ, ошондой эле чек ара аймактарында, өзгөчө экономикалык зонада мамлекеттик кызыкчылыктарды көрүү, аныктоо жана тутумдаштыруу боюнча зор мааниге ээ. КРнын Чек ара кызматы башка мамлекеттик органдарга бул кызыкчылыктарды коргоодо алардын ролун түшүнүү үчүн зарыл жардам көрсөтүүгө даяр. Мамлекеттик чек араны коргоо чөйрөсүндө координациялоонун маңызы КРнын чек ара саясатын ишке ашырууну камсыз кылуучу бардык мамлекеттик органдардын жана башка ыйгарым укуктуу түзүмдөрдүн ишинин максаттарын, пландарын, мазмунун жана ресурстук потенциалынын формаларын шайкеш келтирүү болуп саналат.

Координациялоонун негизги максаты – мамлекеттик чек арада жана анын чек арага жакын аймактарында Кыргыз Республикасынын кызыкчылыктарын коргоого катышкан мамлекеттик органдардын мүмкүнчүлүктөрүн комплекстүү пайдалануу аркылуу чек араны коргоо тутумунун жаңы интегралдык сапаттарын алуу жана натыйжалуулугун жогорулатуу.

Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугун камсыздоо тутумун калыптандыруу жана өнүктүрүү өлкөнү кайра жаратуу жана анын дүйнөдөгү позициясын бекемдөө үчүн татаал, көп баскычтуу, бирок артыкчылыктануу процесс. Ал жогорку саясий жетекчиликтин дайыма жана кылдат көңүл буруусун, бардык аткаруу бийлиги органдарынын жалпы жоопкерчилигин, толук кандуу финансылык, ресурстук, материалдык-техникалык, маалыматтык жана башка колдоону талап кылат.

Учурда Кыргыз Республикасынын жаңы чек арасы түзүлдү, бирок ал бардык жерде жабдылган эмес. Көрүлгөн келишимдик-укуктук, режимдик, аскердик, ыкчам, чек ара, укук коргоо жана башка чаралар Кытай-Кыргызстан, Кыргызстан-Өзбекстан, Кыргызстан - Казакстан чек аралар такталып бул багыттарда кырдаалды турукташтырылды, бүтүндөй өлкөнүн чек ара коопсуздугун бекемдеди. Бирок, Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугун камсыз кылуу тутумунун иштешинде мамлекеттик чек арадагы жана КМШнын тышкы чек араларындагы кырдаалды саясий жактан жөнгө салуу резервдери толук пайдаланыла электигин белгилей кетүү керек. Бул багытта биринчиден, Кыргызстан-Таджикстан чек ара тилкесиндеги айрым талаш жерлерди тактап, саясий диалогду активдештирүү менен аны жакшы жагына өзгөртүү үчүн дагы көп иштерди жасоо керек.

Бул ички чек аралар 1991-жылы расмий эл аралык чек арага айлангандан кийин, Кыргыз Республикасы Кытай жана Казакстан менен болгон чек ара талаштарын тез арада жөнгө салган [4]. Бирок Тажикстан жана Өзбекстан менен чек ара маселеси дагы

деле бар. Анткен менен 2016-жылы Өзбекстанда бийлик алмашып, кыргыз-өзбек чек арасындагы көптөн бери чечилбей келе жаткан талаш-тартыштарды жөнгө салууда олуттуу жылыш болду. 2022-жылга карата 1400 км узундуктагы кыргыз-өзбек чек арасынын 100%га жакыны такталган.

Кыргызстан менен Тажикстандын ортосундагы чек аранын жалпы узундугу 971 чакырымды түзөт, анын 471 чакырымы талаштуу бойдон калууда, анын ичинде Баткен облусунун аймагындагы жаңжалдар уланып жаткан тилкелер. Бул аймак 2004, 2005, 2008, 2011, 2014, 2015, 2018-2021-жылдары жергиликтүү ММКлар тарабынан катталган. 2021-жылы кыргыз-тажик чек арасындагы чек ара бекеттериндеги атышууларды кошкондо бир нече адам өлүмү менен коштолгон окуялар болгон.

Чек ара талаш-тартыштарынын түпкү жана структуралык себептери чек арага жакын аймактардагы жаратылыш ресурстарынын, атап айтканда, суу жана жайыттардын өсүп бараткан тартыштыгында жатат. Бул Борбордук Азиядагы эң жыш жайгашкан аймак болгон Фергана өрөөнүндөгү этникалык ар түрдүүлүктү жана калктын санынын өсүүсүн ого бетер күчөтүүдө. Дагы бир себеп – начар инфраструктура. Чек аранын көп жерлериндеги азыркы суу инфраструктурасы жараксыз абалга келген. Натыйжада, суу айыл чарбасы үчүн барган сайын жеткиликсиз болуп баратат.

Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугун

камсыздоо тутумунун иштеши мамлекеттик чек арада, өлкөнүн чек ара мейкиндигинде, ошондой эле келишим боюнча КМШнын тышкы чек араларында адамдын, коомдун, мамлекеттин турмуштук таламдарын коргоону камсыз кылат. Мындан тышкары, негизинен, чек ара саясатынын курсунун чек ара чөйрөсүндө Өлкөнүн улуттук кызыкчылыктарын коргоонун үзгүлтүксүз схемасын түзүүгө ырааттуу багыттоо менен шартталган.

Талдоо көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугун камсыздоо тутумунун иштөө механизминин маанилүү элементи болуп чек ара аймактарынын мамлекеттик бийлик органдары, башка министрликтердин аймактык күчтөрү жана каражаттары менен биргеликте чек ара райондорунда жана чек ара аскерлеринин топторунда пландаштырылган жана жүргүзүлүүчү атайын чек ара операциялары саналат.

Адабияттар:

1. Николаев А.И. Национальные интересы в пограничных пространствах. // Российские вести. 1995. 11 мая.
2. Дмитриев А.П. Методика формирования концепции национальной безопасности. // Национальная безопасность: актуальные проблемы. - М.: ВАГШ ВС РФ. 1999. - 73-91 с.
3. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Чек ара кызматы жөнүндө. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому 2021-жылдын 19-январы, №8.
4. Общий страновой анализ ООН по Кыргызской Республике. - Бишкек, 2019.